

KÜLÖNFÉLÉK.

A »VEXATIO DAT INTELLECTUM« CZIMÜ RÖPIRAT 1765-BŐL.

Az országgyűlések sorát M.-Terézia alatt az 1764-i zárja be; a királyné a viszonyok által követelt adóemelést és a nemesi fölkelés szabályozását kívánja, s miután utóbbi a nemesség megadóztatását tenné szükségessé, a rendek részéről a legnagyobb ellenzésre talál.

A nemesi szűkkeblőség oly fokra hág, hogy a királyné sikertelennek látva minden kísérletet reform-terveit az országgyűlés hozzájárulásával megvalósítani, nem tart több országgyűlést s kormányzati uton létesíti nagyfontosságú reformjait.

Két irat játszik nevezetes szerepet ez országgyűlésen, az egyik Kollár: »De orig. et usu perpet. potest. legisl. circa sacra« című jól ismert nagybecsű munkája, a másik az alábbiakban ismertetendő röpirat: Vexatio dat intellectum.¹⁾ Mindkettő szoros kapcsolatban áll az országgyűlés egész folyamával és sorsával.

Az első a koreszmék hordozójává lett királyság mellett küzd, az utóbbi a nemesi kiváltságok teljességéért, a nemesség souverain hatalmáért tör lándzsát; az első ellen az országgyűlés érdemesnek tartja a fejedelelemhez fölíratot intézni, írója megbüntetését kérni, s midőn a királyné a könyvet betiltja, hozzá hála-felíratral járulni; ²⁾ a második a királyné haragját provocálja, a szerzőt erősen nyomozzák, bár sikertelenül, maga az irat azonban bakó keze által égettetik el Pozsony piaczn, s belőle, mint Horváth Mihály mondja »aligha jutott példány az utódokra,« s tartalmáról csak is a feladó levél, mely azt a cancellárnak leírja, ad némi tájékozást.

Politikai irodalmunk történetével foglalkozva, sajnálattal

¹⁾ Nem tévesztendő össze Szeitz Leo 1790-i röpiratával: Vexatio dat intellectum episcopis Hungariae.

²⁾ L. Arneth M. Ther. letzte Reg. Zeit. I Bd. 122 l.

nyugodtam bele Horváth M. véleményébe, hogy a röpiratnak egy példánya sem maradt korunkra, míg Krones Ungarn unter Mária Theresia u. Joseph II. Graz 1871. című dolgozatában elemezve, méltatva fel nem találom. Krones eredetileg a röpirat másolatát használta annak apologiájával együtt a m. n. muzeumból, később jutott tudomására, úgy mond, a nyomtatvány 1785-ből.

A nemzeti muzeum általam használt példánya szintén nem 1765-ből, való, hanem 1785-ből, de úgy látszik, eredetileg nem is jelent meg nyomtatásban, csak kéziratban.

Az 1785-i kiadó, mint hangzatos és nyilván József ellen irányzott előszavából, de még inkább az irat címéből látszik, az akkori időkre nagyon találónak látja az iratot, mely a király souverainitását élesen megtámadta; ezért is bocsátja közre, hasábosan melléje adva német fordítását.

Czíme következő: Vexatio dat intellectum. Manuscriptum sub diaeta Regni Hung. An. 1764. vulgatum et mox XII. kalend. Mart. An. 1765. Posonii in foro publico per manus carnificis combustum: cum omnia illa, quae nunc regno huic accidunt, in eodem praedicta habeantur, una cum facta super eodem scripto apologia ad perpetuam rei memoriam nunc primum typis excusum. 1785. h. n. 4-rét 44. l.

Mint a föntebbi czimből is látszik, a tulajdonképi iratot annak apologiája előzi meg, mely hangját tekintve, ennél még szenvedélyesebb; fenyegetőleg szól a »királyi elbizakodottságról, mely épen midőn azt hiszi, hogy a hatalom legfőbb csúcsáig eljutott, dőlhet egyszerre váratlanul romba«; nagy elkeseredettség, ellenállási szellem lengi át az egész apologiát, mit a végén álló vers is tanúsít, mely ekként kezdődik: Justum est ustum, injustum mansit inustum. ¹⁾ s ily jövendőléssel végzi:

Uruntur Regni Jus scripta docentia frustra,
Nam proprio Phoenix nascitur ex cinere.
Vexa dedit vexam, vexatur vexa per ignem,
Majores vexas, credite, vexa dabit.

De még ezzel sem éri be, és közöl legvégül egy párbeszédet Nero és Seneca között nyílt czélzással M. Terézia absolutisticus törekvéseire: Ferrum tuetur principem, mondja Nero, Melius Fides, feleli Seneca stb.²⁾

Maga a tulajdonképi röpirat, a Vexatio dat intellectum,

¹⁾ Czélzás Kollár munkájára, kiről azt mondja, hogy neve gyűlölt lesz, amíg csak a magyar él.

²⁾ Valjon ez apologia csakugyan egykorú-e a röpirattal, vagy csak II. József alatt iratott, nem tudom eldönteni.

abból indul ki, hogy a jelen (1764.) országgyűlésben előfordúlt, valamint a megelőző események mindenkit meggyőzhettek, mire akarják a kegyes és igazságos királynét gonosz tanácsosai rávenni; nem egyéb az, mint az ország alkotmányának fölforgatása, a magyar szabadság eltörlése és idegen törvények behozatala az országba. Minden istenfélő, hazája, királyához hű honfinak ily nagy veszedelemmel szemben ébren kell lennie, nehogy a vész tovább harapódzék s az ország szolgaságba sülyedjen, melyet az utódok sűrű könnyei sem fognak soha többé lemosni.

Mit kell tehát tenni? A karok és rendek ne engedjék magukat se fenyegetés, se hízélgés, se cselfogások által bármely törvény hozatalára reá bírni, melyből a *régi törvények, jogok és kiváltságokra a legkisebb hátrány is származhatnék.*

Erőszaktól nem kell félni, ez ellen biztosít a királyné igazságossága s a külviszonyok, melyekre egy rövid pillantást vet az irat, szintén nem olyanok, hogy valaki a királynénak leghívebb alattvalói ellen erőszakos eszközöket tanácsolhasson, hisz az új miniszterek eljárása által régi hatalmas barátainkat elvesztettük.

A király felség jogai, rendelet alkotó hatalma szorosan, minden téren közjogunk által körvonalmazva nem lévén, ha ezeknek korlátozása az országgyűlésen kívül keresztülvihető, a királyságot a nemességgel szemben minden önálló hatalomtól megfosztotta volna; e szorosan nem körvonalozott jogánál fogva létesített M. Terézia sok üdvös rendszabályt az egyházi, az urbéri viszonyok terén, melyek nem voltak a rendek inyére, mert a különérdekükön felül álló országos érdekek szolgáltak.

Hogyan lehetne a királyság e működését paralizálni? Az által, mondja a röpirat, ha a *helytartó-tanács, melyet tán az országgyűlés által lehetne választatni, a király minden rendeletét felülvizsgálná*, valjon nem ellenkeznek-e a törvényekkel, szokásokkal, szabadságok és kiváltságokkal és — teszi hozzá nyomatékkal — *»aut etiam Regimini Ecclesiastico per positivas Patriae leges secundum Sacrorum Canonum Auctoritatem instituto adversetur.«* Ha pedig azt találná, hogy a rendeletek az országgyűlési végzemények közvetlen vagy közvetett kiforgatására irányulnak, *»noxia reverenter seponat, profutura publicet,«* és pedig *a szent-korona felsége elleni hűtlenség büntetésének terhe alatt, mely felség a királyban és az országban székel.*

Az utóbbi gondolat, hogy a majestas nemcsak a királyban, hanem a rendekben is székel, képezi az egész irat vezérelvét, s hihetőleg ez háborítá fel annyira a királynőt, kivált mikor határozottabban formulázva jelenik meg a király s a nemesség e külön szuverenitása a röpirat következő helyén:

»Quoniam Majestas Sacrae Coronae Hungaricae, ejusque

Jura essentialia non solum penes solam Regis Nostri Personam, sed etiam penes Regni Praelatos, Barones, Magnates et Nobiles; verbo: penes Status et Ordines residere dignoscitur Ita etiam quicumque deinceps contra Majestatem in statibus et ordinibus partialiter residentem et contra Jura Majestatica eis de Lege et consuetudine Regni indubitate usque nunc competentia, sive verbo, sive scripto, sive facto quovis temerario insurgere, ea vellicare, et oppugnare attentaverit, perinde criminis laesae Majestatis reus habeatur; liberrima et absoluta hunc talem judicandi provincia soli Tabulae Septemvirali citra omne ulterius Juris remedium per hanc Legem attributa, potestate autem adgratiandi solis Statibus et Ordinibus in Diaeta congressis reservata.«

E szerint két külön souverainitás lett volna Magyarországon, a királyé és a rendké, s ennek következményeképen a fel ségsértésnek új neme, mely a karok és rendekre vonatkozik, s a kegyelmezésnek a királyon kívül egy második gyakorlója: a karok és rendek! Veszedelmes, az ország alkotmányát, de minden alkotmányt felforgató theoria.

Honnan meríti a röpirat ez új jogokat, mióta vesztette hatályát Verbóczy felfogása, hogy »a törvényhozás, a birtokadományozás és birói hatalom joga az ország szent koronája hatóságára, melylyel Magyarország miuden királya meg szokott koronáztatni s következőleg törvényesen rendelt fejedelmünkre s királyunkra az uralkodással és kormányzással együtt átruházott.«? A röpirat ezt a souverainitás természetéből következőt; ugyanis »omnibus enim Publicistis recepta est Majestatis definitio, quod sit suprema potestas gubernandi actiones Civium ad communem Reipublicae felicitatem. Essentiales vero Majestatis Partes consistunt in his juribus, nempe: In potestate legislatoria in inducendis Tributis, in tractandis Juribus Belli et Pacis. Quivis autem Legum nostrarum gnarus palpare potest, quod tam definitio, quam Jura haec Majestatis intrinseca non soli Regi nostro, sed etiam Statibus et Ordinibus Regni convenient.«

E fejtegetések nyilván a szent korona egységét megtámadók, melynek tagjai ugyan a karok és rendek, de csak tagjai, feje a király. De a röpirat a magyar szt.-korona eszméje, az államélet szükséges követelményei helyett az önkényes szerződés alapjára áll a király s a rendek viszonyának meghatározásánál, és így, ez alapon souverainitási tanainak következményei meg nem támadhatók. Mert, így okoskodik a röpirat: Hungari . . . sicuti Rege carere poterant, ita, postquam eum sibi sponte elegerunt, in arbitrio ipsorum fuit, quantum Juris Jurisdictionis,

Utilitatis in eum transferant, ita (Rex) in Regno suo citra palmarem Justitiae violationem in usum suum trahere nequit plus, quam ei virtute Legum, Pactorum, et Conditionum diplomaticarum sit admissum. Quid quid enim his admissum non est, perinde est alienum et sub custodiam septimi Praecepti Decalogi cadit

Ez érvelés szerint a király tehát lop, ha adót akar a nemesektől szedni; mert a nemesi fölkelés szabályozása ellen s a nemesi nem adózás igazolására voltak tulajdonkép szükségesek az eddigi fejtegetések, amint a következőkből látszik.

»Constat . . . Hungaros Regi suo potius Jus Jurisdictionis, quam jus proprietatis, seu Dominium directum vel utile contulisse. Unde inter praecipuas Praerogativas nobilitares hanc sibi reservarunt, ut rebus suis libere uti frui possint, atque ab omni tributo sint liberi.« . . . Merito ergo, ac justissime nobiles Hungari vocantur Domini Terrestres, Rex autem licet totius Terrae sit princeps, Dominus tamen terrestris in iis solum est terris, quae ei ad usum peculiari Lege fuerint attributae nullum Dominium in privata Dominorum Terrestrialium jura acquirit, sed solum Jus ad ea jura et Jurisdictiones quae Regi Hungariae secundum tenorem vetustorum Legum competere dignoscantur.

Azért nem szedhet a király, sem a nemesek javai, sem jobbágysai után adót, mert nem földesura az országnak, csak fennhatósággal bír abban; a nemesek mint tulajdonosok mentek az adózástól, mert utóljára is a tulajdon nem lehet csak névleges, főleg gyümölcsei teszik azt becsessé, de ezektől esnék el a nemesség az adózás által. Rendi viszonyaink erősen patrimonialis jellege különös élességgel jut kifejezésre a röpirat most említett, de egyéb helyein is. E patrimonialis, magánjogias alap, melyet a nemesség a Vexatio-ban elfoglal, különös nyomatékot kölcsönöz a külön souverainitásnak, melyet a királylyal szemben magának vindicál; a nemesség szuverenitása a birtokra alapítva, valódi szuverenitás lenne, míg a királyé, mint pusztá jurisdictio, csak névleges. E részben nem éréktelen a röpirat megkülönböztetése, (28. l.) hogy a jus proprietatis a tulajdonos hasznát és előnyeit célozza, míg a jus jurisdictionis másokét, t. i. az alattvalókét.

A röpirat külön szuverenitási s azzal kapcsolatos adózási elmélete aligha tekinthető a rendi elfogultság megszokott, egyszerű jelének, az aristokratikus respublica, a lengyel királyság homályos alakja lebeg a mögött. Sőt egyenesen hasonlítatja is Magyarországot Lengyelországhoz; a két ország alaptörvényei oly igen hasonlók egymáshoz, és ez alaptörvényeket, mint a lengyelek maguk megvallják, ép azok a királyok hozták be náluk a

magyar jog alapján, akik mind a két ország felett uralkodtak; s még is mily nagy a különbség a magyar s a lengyel király jövedelmei között, mennyivel nagylelküebbek, bőkezűebbek voltak a magyarok királyaik iránt, mint a lengyelek!

A feloszlásnak indúlt Lengyelország alkotmányával ekként érvelni bizonyára nem a politikai éleslátás jele, de annál jellemzőbb a rendek nagyobb részének szellemére.

Kollár röpirata nagyon szelid a nemesi kiváltságok megtámadásában a hanghoz képest, melylyel a Vexatio a királyságról általában szól; többi között midőn mondja, hogy »a magyarok tudva, mennyivel könnyebb ő nekik királyt, mint a királyi méltóságot viselőknnek országokat és koronákat szerezni, nem kételkedtek, hogy kapnak ők olyan királyokat, akik máshonnan is kellő hatalommal felruházva, képesek lesznek, a magyarok kisebb hátrányával, azok szabadságait és jogait megvédeni.« És itt érdekesen indokolja a *pragmatica sanctio* elfogadásának okát, különösen a magyar korona és az osztrák tartományok feloszthatatlan és elvállhatatlan birásának kikötését, midőn idézve a törvény illető helyét, így szól: »*Quae verba evidenter, puto, demonstrant, Hungaros per conditionem inseparabilis illius Possessorii, non sibi aliquid novi et insoliti oneris imposuisse, . . . sed potius futuris Regibus suis pro securiore avitorum Jurium, Libertatumque Hung. tutela, necessitatem etiam externarum virium simul retinendam injunxisse, ostendisseque tum providentiam de suis immunitatibus semper cautam, tum peritiam socialis vitae tam apte in usum suum adoptasse.*«

E commentár szerint tehát nemcsak Magyarország, hanem örökös tartományainak védelmére is a magyaroknak van kötelezve a király; a nőági örökösödés és az osztatlan birtoklás nem új teher, nem lemondás, ellenkezőleg az ősi jogok és szabadságok megerősítése, és annak bizonyossága, mily jól tudtak a magyarok mindig kiváltságaik fölött őrködni. Ily kedvezőleg, mondhatni egyoldaluan Magyarország érdekében levőnek a *pragmatica sanctio*t eddigelé nem fogta fel senki, főleg ha tekintetbe vesszük, amit a királyokra nézve mond, hogy t. i. az országnak inkább volt módja királyokban válogatni, mint ezeknek országokban.

A királyné, nem csoda, ha fölrezzent az iratban pengetett új souverainitási elvekre, annak fitymáló hangjára, a *pragmatica sanctio*nak ily egyoldalú értelmezésére, különösen ha számításba vesszük, hogy a »jogok és szabadságok« mentül olcsóbb (*minore Hungarorum damno*) védelme, mely végett az osztatlan birtoklás megállapítottnak mondatik, csak a nemesség előjogaira vonatkozik, M. Terézia előtt pedig már az ország lebeg, melynek ép ez előjogok képezik legnagyobb átkát.

Végül szemébe mondja a királynénak, hogy »Hungarorum fide et virtute regnet,« és hogy az utolsó háború szerencsétlen folyásának nem a nemesség insurrectiója az oka, inkább az Isten újját kell ott keresni, mint a kinek kegyelmét »migratione Justitiae, violatione Diplomatum, Legum, Juramentorum haud lucrabimur, cum infallibilis ejus sententia sit: Regnum a gente in gentem transfertur propter injustitias.«

Ezekben legjellemzőbb helyeit adtam a röpiratnak; eléggé láthatni belőlök, hogy a rendek a királyságot még mindig közepkori szerepre szeretnék kárhoztatni s mily erős a hajlandóságuk a lengyeles állapotok iránt; még csak a forrásra nézve, a honnan az irat eredt, van igen érdekes közlendőm.

A muzeumi példány Kazinczy Ferencz tulajdona volt, s ő következő nagyérdekű jegyzettel látta el 1809-ben: *Scriptum hoc iussu mitissimae Principis, Mariae Theresiae, in foro Posonien. sub Comitibus 1765 d. 18. Febr. manu carnificis combustum est. Quaesitum insuper in auctorem scripti. Venerandus avus conjugis meae (comes Josephus Török de Szendrő, natus 1714. d. 14. Febr. mort. 1776. d. 30. Oct.) in suspicionem facti adductus. Putabatur scriptum hoc una cum Primate Barkóczyo, cui in paucis acceptissimus fuit, confecisse. Partes Törökii, tunc ad Cancellariam Hung. Referendarii, pro virili tuitus est Cancellarius C. Franc. Eszterházy; cui Imperatrix, innocentia Törökii cognita: da gratulire ich dem Török; er hätte mir diese That mit dem Kopfe gebüsst.*

Auctor fuit Georg. Richwaldszky, Primati Barkóczyo a latere canonicus, ad quem scripta Epistola poetica B. Laur. Orczii, in edit. Révaiana p. 70. et in tomo Carm. hujus Orczii et Barcsaii p. 219. Hac de re monendus eras, Lector benevole. Scripsi Széphalmi, in Cottu Abaujvár, ad diem 4-am Novemb. 1809.

Franc. Kazinczy.

Honnan vette Kazinczy tudomását, nem említi, de hihetőleg családi hagyományon alapúlt az.

Nem deríthetnének-e e jegyzetek némi világot Barkóczy primás kegyvesztésére? döntsék el a történészek; a szerzőt illetőleg alig lehet kétség, hogy az egyházi rend soraiból került ki, akár Richwaldszky volt, akár a clerus más tagja. Orczy Lőrincznek Kazinczy által említett epistolája Richwaldszkyhoz, ezt mint a világtól elvonult, komoly tudománnyal foglalkozó férfit tünteti fel, kiben e jellemzés szerint az epistola írásakor 1761-ben a politizálási hajlammak nyoma sincs; lehet, hajlamai később változtak, lengyel hangzású neve némileg magyarázná lengyel paralelláit.

Bárki lett légyen a szerző, de hogy az egyházi rendhez tartozott, az irat számos helyéből következtethetni, de kivált annak befejező részéből: »Primum ad Dei Gloriam promovendam, ad reverentiam Proto-Regis nostri Sancti Stephani et ad Christianam Catholicæ Fidei professionem publice edendam L. I. c. I. S. Stephani nova diserta lege confirmetur, quod Impii ex sensu Legum nostrarum expugnare student. Praeterea opportune et utiliter instaurentur sequentes Leges S. Stephani L. 2. C. 1. et 2. de improbis Consiliariis a latere Regis submovendis; et ut Episcopi liberam habeant potestatem, Res Ecclesiasticas secundum Canonum Autoritatem dispensandi, providendi, regendi et gubernandi.« Így nem ír bármilyen buzgó katholikus legyen a világi, az egyházi rend külön érdekei adták az írónak kezébe a tollat.

Az apostoli király cím felvétele nem pusztán külső ékeség volt, az önálló királyi hatalmat jelezte az egyházzal szemben is, a nagy királyné több rendszabálya már ez időtájt sejteni engedte az irányt, melyet később az egyházi téren oly nagy nyomatékka követett. Kollár másik munkája a magyar király patronatusáról 1762-ben az udvar által sugalmazottnak tekintett, úgy, hogy a papság és nemesség együttesen érve magát találva a »felvilágosodott« királyság erőteljes fellépése által, s a közös felháborodásnak adott kifejezést a »Vexatio dat intellectum«-ban az egyházi rend valamely tagja.

E röpirat amily érdekes a politikai irodalom szempontjából, ép oly sajátos világot vet érvelései által az akkori rendek szellemére, mert őket nemcsak a reformok elől elzárkózódóknak tünteti fel, a mit eddig is igen jól tudtunk, hanem egyenesen aristocratico-clericalis reactio hajlamait tárja fel a rendeknél.

Megszoktuk a kor nemességét az európai eszméktől elmaradottnak, de az alkotmány és kiváltságaihoz mereven ragaszkodónak képzelni; itt egészen másnak mutatja magát az alkotmányra nézve, túl akar azon menni, külön souverainitást kíván, a királyt bábbá szeretné tenni, hogy magánjogi kiváltságait annál jobban élvezhesse.

A nemesség e retrográd velleitásaival szemben, még fényesebben tűnik elő M. Terézia működése, mely oly sok téren képes volt reformokat létesíteni, s az újkori eszmék útját egyengetni.

DR. CONCHA GYÖZÖ.